

Klasyfikacja funkcjonalna gmin Polski na potrzeby monitoringu planowania przestrzennego

*Functional classification of Poland's communes (gminas)
for the needs of the monitoring of spatial planning*

PRZEMYSŁAW ŚLESZYŃSKI, TOMASZ KOMORNICKI

Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego,
Polska Akademia Nauk; 00-818 Warszawa, ul. Twarda 51/55
psleszyn@twarda.pan.pl; t.komorn@twarda.pan.pl

Zarys treści. W artykule przedstawiono klasyfikację gmin Polski opracowaną w 2013 r. na potrzeby monitoringu planowania przestrzennego w gminach (Śleszyński i inni, 2015). Wykorzystuje ona metodę dedukcyjno-indukcyjną, wypracowaną pod względem koncepcyjnym i metodologicznym wcześniej dla województwa mazowieckiego (Śleszyński, 2012), a pod względem identyfikacji szczegółowych kryteriów – tzw. typologię funkcjonalną na potrzeby monitoringu planowania przestrzennego w skali lokalnej (Śleszyński i inni, 2007; Komornicki i Śleszyński, 2008). W rezultacie zostało wyróżnionych 10 kategorii (typów) gmin: A – rdzenie Miejskich Obszarów Funkcjonalnych (MOF) ośrodka wojewódzkiego; B – strefy zewnętrzne MOF; C – rdzenie obszarów funkcjonalnych miast subregionalnych; D – ich strefy zewnętrzne; E – miasta-ośrodki wielofunkcyjne; F – gminy z rozwiniętą funkcją transportową; G – gminy o innych rozwiniętych funkcjach pozarolniczych (turystyka oraz funkcje wielkopowierzchniowe, w tym przemysł wydobywczy); H – gminy z intensywnie rozwiniętą funkcją rolniczą; I – gminy z umiarkowanie rozwiniętą funkcją rolniczą; J – gminy ekstensywnie zagospodarowane (funkcje leśne, ochrony przyrody).

Słowa kluczowe. klasyfikacja, metoda dedukcyjno-indukcyjna, funkcje gmin, planowanie przestrzenne, zagospodarowanie przestrzenne, monitoring rozwoju.

Wprowadzenie

W ostatnich latach w Polsce powstało wiele klasyfikacji, typologii oraz delimitacji obszarów – gmin i powiatów na praktyczne potrzeby analiz społeczno-ekonomicznych. Przeglądy tych studiów zawierają artykuły T. Czyż (2011), J. Bańskiego (2014) i P. Śleszyńskiego (2015). Opracowania na ten temat powstają wskutek zapotrzebowania praktyki i przykładania coraz większej uwagi do monitorowania rozwoju. Wymaga to coraz bardziej zaawansowanych metod i narzędzi badaw-

czych, jak też dostosowywania podziałów statystyczno-administracyjnych różnego rodzaju w celu zidentyfikowania prawidłowości w obrębie zachodzących zjawisk i procesów przestrzennych.

Głównym celem klasyfikacji dowolnego zbioru jednostek przestrzennych jest takie ich uporządkowanie, które pozwala na uchwycenie właściwości różnego typu – morfologicznych, strukturalnych, funkcjonalnych, genetycznych, itd. Celem klasyfikacji jest zatem nie tylko opis systematyzujący, ale pośrednio również zaproponowanie narzędzia do efektywniejszego wyjaśniania przyczynowo-skutkowego procesów rozwojowych (Śleszyński, 2013).

Adekwatne będzie tu porównanie z koncepcją regionu jako: (1) realnie istniejącego obiektu poznania, (2) narzędzia działania (region administracyjny) i (3) obszaru rejestracji statystycznej (Dziewoński, 1967). W badaniu uwarunkowań rozwoju, związków przyczynowo-skutkowych itp. bardziej uzasadnione jest posługiwanie się takimi jednostkami przestrzennymi analizy, dla których sposób rejestracji statystycznej zdarzeń odzwierciedla stopień ich podobieństwa. Jeśli podzieli się dany obszar (zbiór) na kategorie jednostek według jakiejś zasady, w tym stopnia ich podobieństwa, otrzyma się bardziej heterogeniczne agregaty, w których z wielu względów wygodniej jest badać i interpretować zachodzące procesy, niż gdy ma to miejsce dla całego zbioru lub zbioru podzielonego według narzuconych wcześniej podziałów, nieuwzględniających specyfiki badanego zjawiska. Przykładem może być tu podział administracyjno-statystyczny gmin na miejskie, miejsko-wiejskie i wiejskie, bardzo często utrudniający bądź wręcz uniemożliwiający uzyskanie satysfakcjonujących interpretacji i porównań, gdyż wymienione trzy kategorie jednostek nie oddają rzeczywistych różnicowań morfologicznych, funkcjonalnych, gospodarczych itp.

Te uwarunkowania interpretacyjno-porównawcze stały się bezpośrednim powodem rezygnacji w dużej części studiów naukowo-praktycznych IGiPZ PAN ze stosowania podziałów stosowanych zwłaszcza przez GUS według sztywnych reguł administracyjnych, na rzecz własnych klasyfikacji, dostosowywanych do potrzeb w bardziej elastyczny sposób. Wywodzą się one głównie z koncepcji typologicznych gmin wiejskich W. Stoli (1979, 1987, 1993, 1995), kontynuowanych przez J. Bańskiego (Bański i Stola, 2002), a także szerokiego nurtu typologii funkcjonalnej miast i badań nad aglomeracjami miejskimi (m.in. Dziewoński, 1962, 1990; Korcelli, 1976, 2007; Jerczyński, 1977; Rykiel, 1978).

Typologie i klasyfikacje gmin były też równolegle rozwijane w Instytucie Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN (Siemiński, 1979; Rosner, 1999, 2007; Heffner i Rosner, 2005; Stanny, 2013) oraz w Instytucie Gospodarki Przestrzennej UW (Swianiewicz, 1989) (obecnie Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych UW EUROREG). Powstawały też ujęcia syntetyczne, związane z typologią krajobrazów wiejskich (Falkowski, 1993) oraz porównawcze (Jezierska-Thöle, 2006; Gwiaździska-Goraj i Goraj, 2011; Falkowski, 2014; Gwiaździska-Goraj i inni, 2015).

W roku 2008 na potrzeby nowej koncepcji Przestrzennego Zagospodarowania Kraju 2008-2033 została opracowana mapa funkcji gospodarczych gmin w Polsce (Śleszyński, 2008), która nawiązywała do ekonomicznego podejścia typologicznego, ale wprowadzała elementy sieci osadniczej i struktury morfologicznej, starając się łączyć koncepcje typologiczne związane z delimitacją aglomeracji i klasyfikacji funkcjonalnej gmin wiejskich. Wiązała się ona bezpośrednio także z opracowaniem wykonanym w tym samym czasie na użytek planowania przestrzennego, zawierającej podział na 16 typów gmin (Śleszyński i inni, 2007). Klasyfikację tę opublikowano niejako „przy okazji” analizy wyników monitoringu gmin w zakresie lokalnego planowania przestrzennego (Komornicki i Śleszyński, 2008), ale szybko okazało się, że zastosowane rozwiązanie jest pomocne i efektywne w analizie zmian różnego rodzaju w innych układach społeczno-gospodarczych, nie tylko pod względem planowania i zagospodarowania przestrzennego. Na większą skalę stosowano je konsekwentnie zwłaszcza w pracach powstałych w projekcie Trendy Rozwojowe Mazowsza (m.in. Czapiewski i Janc, 2013; Komornicki i inni, 2013; Śleszyński, 2014a; Owiński i Śleszyński, 2016).

Liczne prace ekspercko-naukowe prowadzone w IGiPZ PAN dały bodziec do kolejnych opracowań, zarówno klasyfikacyjnych i typologicznych (Bański, 2009, 2012; Komornicki i Śleszyński, 2009; Śleszyński, 2012; Bański i inni, 2013; Mazur i inni, 2015; Bański i Mazur, 2016), jak też delimitacyjnych (Śleszyński, 2013, 2014b), także poza IGiPZ PAN (Buciak i Pieniążek, 2012). Wypracowana metodologia stanowi alternatywę zwłaszcza wobec klasyfikacji administracyjnych, wielkościowych (wg liczby ludności i innych cech), itd. i podejście to jest coraz częściej wykorzystywane w różnych badaniach.

Warto zwrócić uwagę, że tego typu opracowania są obecne w analizach od dłuższego czasu, zwłaszcza w literaturze zachodniej (np. w Niemczech i Francji), co wiąże się z intensywnością użytkowania i zagospodarowania jednostek przestrzennych – miast, gmin, osiedli. Przegląd starszych opracowań typologicznych z Polski i ze świata zawierają zwłaszcza pozycje L. Kosińskiego (1958), A. Jackowskiego (1981), W. Stoli (1987) i P. Swianiewicza (1989). Nowsze opracowania przeglądowe dotyczą m.in. współczesnego wykorzystania klasyfikacji obszarów w praktyce rozwoju regionalnego (Zawalińska, 2009; Rakowska, 2013), służą do badań dynamiki zmian (Stanny, 2013, s. 79-111) oraz mają bardzo silny związek z definicjami obszarów miejsko-wiejskich (Depraz, 2008; Korcelli i Kozubek, 2010). Ponadto gruntowny przegląd propozycji ze Stanów Zjednoczonych i Kanady zawiera praca J. Rakowskiej (2014). W. Stola (1987) zwraca uwagę, że szczególnie trudne jest przypisywanie autorstwa powstałych klasyfikacji i metodologii, bowiem, jak już wspomniano, nie są one najczęściej celem same w sobie, ale powstają dla konkretnych celów, najczęściej praktycznych.

Cele i założenia

Cele opracowania są metodologiczne i praktyczne. Bezpośrednim powodem wykonania przedstawianej klasyfikacji był fakt, że wcześniejsza klasyfikacja funkcjonalna gmin (Śleszyński i inni, 2007; Komornicki i Śleszyński, 2008) w pewnym stopniu zdezaktualizowała się, jeśli chodzi o monitoring zagospodarowania przestrzennego. Wynikało to szczególnie z intensyfikacji zjawisk urbanizacyjnych w strefach podmiejskich i turystyczno-rekreacyjnych, a także rozwoju sieci komunikacyjnej, głównie drogowej, o wysokich parametrach techniczno-funkcjonalnych. Przeprowadzane badania skłaniały też do wniosku, że niektóre wydzielone wcześniej kategorie (typy) wydawały się zbyt małe liczebnie. Wydatnie utrudniało to niekiedy możliwości porównawcze, związane z obserwacją wskaźników w różnych przekrojach czasowych. Równocześnie przyjęty podział na 16 typów (kategorii) okazał się w praktyce zbyt szczegółowy i nastęrczał nieraz wiele trudności interpretacyjnych, wynikających ze zbyt małej liczby jednostek w poszczególnych zbiorach. Dotyczyło to zwłaszcza tych zjawisk, które wiązały się ze stosunkowo dużą niezależnością i małą liczbą zdarzeń jednostkowych, na przykład w odniesieniu do wydawanych decyzji lokalizacyjnych w gminach o już stosunkowo wysokim pokryciu planistycznym.

Biorąc pod uwagę powyższe uwarunkowania, najlepszym rozwiązaniem stało się przeprowadzenie nowej klasyfikacji funkcjonalnej gmin, która lepiej oddawałaby zmieniającą się ich strukturę funkcjonalną oraz zmieniającą się specyfikę zagospodarowania przestrzennego. Klasyfikację przeprowadzono opierając się na generalnych założeniach koncepcyjno-teoretycznych wypracowanych w Instytucie Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN (Śleszyński, 2012), pod względem szczegółowej metodyki nawiązując jednak do wspomnianej, używanej dotychczas klasyfikacji (typologii) funkcjonalnej (Śleszyński i inni, 2007; Komornicki i Śleszyński, 2008). Ze względu na przyjęte założenia metodologiczne i szczegółowe rozwiązania metodyczne, przyjętą drogę postępowania można zdefiniować jako dedukcyjno-indukcyjną (Śleszyński, 2012). Jest ona aprioryczna w tym sensie, że podział zbioru gmin na podrzędne kategorie ustala się w określonej, zdefiniowanej hierarchii, wynikającej z przyjętego modelu lub sposobu rozumienia organizacji przestrzennej.

Po uwzględnieniu powyższych uwarunkowań, przystępując do nowej klasyfikacji przyjęto następujące założenia:

- 1) liczba klas powinna być mniejsza niż we wcześniejszej klasyfikacji (nie powinna przekraczać 10 typów);
- 2) klasyfikacja powinna opierać się na danych łatwo dostępnych w polskim systemie statystyki publicznej lub w innych ogólnie dostępnych bazach;
- 3) klasyfikacja powinna zachować, w mniej lub bardziej zmodyfikowanej formie, wydzielenia dotyczące tych typów funkcjonalnych jednostek, które

w poprzednich badaniach uznano za problemowe z punktu widzenia zagospodarowania przestrzennego i procesu planowania;

- 4) klasyfikacja powinna uwzględniać wydzielenia dotyczące kategorii lub typów funkcjonalnych, w których dokonują się przekształcenia zagospodarowania przestrzennego, związane z inwestycjami o wymiarze makroprzestrzennym.

Powyższe założenia wynikały z doświadczenia w stosowaniu wcześniejszej klasyfikacji. Nadrzędnym celem było zapewnienie porównywalności i możliwości analiz w jednostkach jednorodnych pod względem pełnionych funkcji.

Metoda dedukcyjno-indukcyjna

Proponowana klasyfikacja gmin w pierwszej kolejności polega na kilku założeniach dedukcyjno-indukcyjnych, tj. sprecyzowaniu i ustaleniu hierarchii kategorii jednostek, będącej jej podstawą, wyborze cech wiodących lub reprezentatywnych, a także szczegółowych wartości kryteriów decydujących o przynależności do danej kategorii. Proponowane podejście najogólniej sprowadza się zatem do: (1) dedukcyjnego wyboru kategorii jednostek pod względem określonych cech lub właściwości; (2) podziału tych kategorii jednostek na subkategorie według ich zróżnicowania wewnętrznego na podstawie metod indukcyjnych (Śleszyński, 2012).

Uzasadnienie dedukcyjnej hierarchii czynników, decydujących o charakterze klasyfikacji, wiąże się z założeniem, że organizacja przestrzenna systemów społeczno-gospodarczych nie jest przypadkowa lub chaotyczna, ale wiąże się z określonym porządkiem. Porządek ten lub ściślej – pewien charakterystyczny typ występowania elementów w przestrzeni jest odbiciem stosunków politycznych, gospodarczych i społecznych, uwarunkowanych historycznie i kulturowo, a często także umocowanych prawnie.

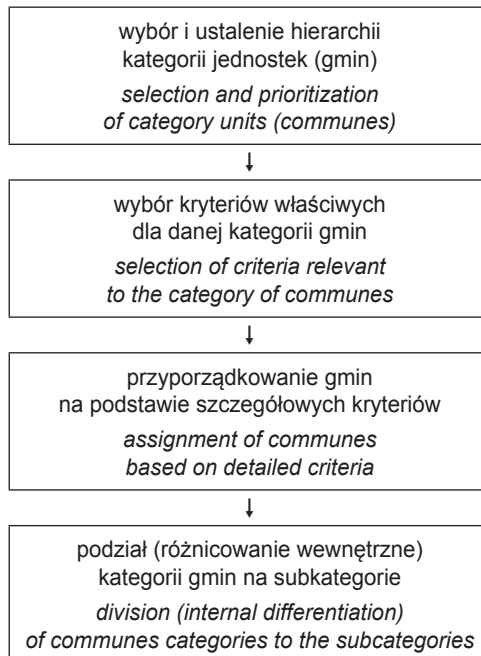
Wybór cech wiodących lub reprezentatywnych jest trudniejszym zadaniem, gdyż wiąże się z ryzykiem subiektywizmu, czyli indywidualnego ich doboru. Jego dopuszczalność w podejściu dedukcyjnym wydaje się nieunikniona, ale jeśli hierarchia poszczególnych kategorii została ułożona logicznie, ryzyko to zostaje znacznie pomniejszone. Wybór cech reprezentatywnych sprowadza się do wyboru tych elementów, które decydują o specyfice danej kategorii jednostek.

Wyznaczenie szczegółowych kryteriów, decydujących o podziale na subkategorie, w proponowanej metodzie również może przebiegać w mniej sformalizowany sposób. W dotychczasowych sposobach klasyfikacji zazwyczaj wykorzystywane są dwie drogi postępowania. Po pierwsze, brana jest pod uwagę duża liczba zmiennych, która następnie jest redukowana, zazwyczaj analizą korelacyjną. Po drugie, już od samego początku czynione są starania w celu wyboru mniejszej, ale lepiej uzasadnionej liczby zmiennych.

Szczegółowa metodyka badawcza i kryteria

Podział gmin Polski oparto na procedurze klasyfikacyjnej, składającej się z czterech głównych części, następujących kolejno po sobie (ryc. 1).

1. Wybór i ustalenie hierarchii kategorii. Zastosowana jest dedukcyjna hierarchia czynników, powodujących zróżnicowanie gmin i podział na kategorie, to znaczy z góry przyjmuje się, że jedne z ustalonych na początku procedury klasyfikacyjnej kategorii gmin województwa mają większą rangę i znaczenie niż pozostałe. Czynnikiem decydującym o ważności w tym przypadku jest znaczenie w organizacji przestrzennej.
2. Wybór kryteriów właściwych dla danej kategorii. Każda z kategorii jest opisywana na podstawie kryteriów odpowiadających jej specyfice, np. administracyjnej, gospodarczej itd. Również w tym przypadku postępowanie ma charakter dedukcyjny.
3. Przyporządkowanie gmin na podstawie szczegółowych kryteriów. Gminy są włączane do poszczególnych kategorii, jeśli są spełnione określone kryteria. Ponadto w tym miejscu następuje wyłączenie z dalszych etapów klasyfikacji

Ryc. 1. Schemat ogólnej procedury klasyfikacyjnej gmin Polski
General scheme for the procedure classifying Poland's gminas (communes)

Źródło / Source: Śleszyński, 2012.

gmin, które już zostały przyporządkowane do kategorii na wyższych poziomach hierarchicznych. Innymi słowy, w procedurze klasyfikacyjnej nie są brane pod uwagę jednostki, które już spełniły warunki stawiane podczas wcześniejszych kroków.

4. Indukcyjne różnicowanie wewnętrzne. Kategorie gmin w miarę potrzeby dzielone są na subkategorie na podstawie cech szczegółowych, związanych z ich indywidualną specyfiką. Przyporządkowanie gmin do danej subkategorii następuje poprzez szukanie podobieństw, wynikających ze wskaźników opisujących cechy rozwojowe i morfologiczne gmin. Ta część analiz ma charakter typowej klasyfikacji rozłącznej, polegającej na ewentualnym podziale kategorii na subkategorie według określonych cech i kryteriów.

Dedukcyjna hierarchia czynników, decydujących o wyróżnieniu poszczególnych kategorii, objęła funkcje administracyjno-osadnicze, powiązania funkcjonalne, funkcje gospodarcze i charakter morfologiczny gmin. Taka kolejność ma swoje uzasadnienie, wynikające z organizacji systemów społeczno-gospodarczych. Szczegółowe kryteria delimitacyjne dotyczące poszczególnych typów (kategorii) gmin zestawiono w tabeli 1.

Funkcje administracyjne decydują o pozycji danej gminy w systemie osadniczym, w tym o sposobie organizacji przestrzennej. Przy tym najpowszechniej wykorzystywany jest albo dychotomiczny podział na miasto i wieś, albo kilkostopniowy podział na stolice poszczególnych szczebli administracyjnych (kraj, województwo, powiat, gmina). Gminy na wyższych poziomach organizacji terytorialno-osadniczej, wraz z łączącymi je korytarzami transportowymi, tworzą swego rodzaju „szkielet” zagospodarowania przestrzennego, dominujący w strukturze regionalnej oraz decydujący o kierunkach i natężeniu przepływów międzygminnych. Dlatego rola funkcji administracyjnych lub szerzej administracyjno-osadniczych w prezentowanej klasyfikacji wydaje się najważniejsza. A zatem w procedurze klasyfikacyjnej jako pierwsze zostają wydzielone główne miasta – ośrodki administracyjno-osadnicze.

Według takich założeń istnieją węzły aktywności, wpływające na sposób i miejsce występowania innych kategorii gmin. Przykładowo duże miasto decyduje, że sąsiadujące z nim gminy są silnie z nim związane i na tej podstawie wyróżnić można strefę podmiejską. Dlatego w drugiej kolejności brane są pod uwagę powiązania funkcjonalne. Są one formą relacji o charakterze wpływu pomiędzy poszczególnymi elementami zbioru i obrazują związki przestrzenne, decydujące o tym, że na jakimś obszarze mamy do czynienia z mniej lub bardziej spójnym regionem funkcjonalnym (np. węzłowym według klasycznego ujęcia). Stąd, po głównych miastach – ośrodkach administracyjno-osadniczych, zostają więc wydzielone ich strefy podmiejskie.

Miasta i ich strefy zewnętrzne (podmiejskie) tworzą miejskie obszary funkcjonalne (MOF). W przypadku największych polskich miast – stolic województw (ośrodków wojewódzkich) istnieje odpowiednia delimitacja, która może być tu

Tabela 1. Szczegółowe kryteria delimitacyjne typów (kategorii) funkcjonalnych gmin
Detailed criteria used in the delimitation of functional types (categories) of gminas

Kod Code	Nazwa Name	Szczegóły delimitacji Delimitation details
A	Rdzenie Miejskich Obszarów Funkcjonalnych ośrodków wojewódzkich (stolic województw)	Według delimitacji P. Śleszyńskiego (2013) wykonanej w 2012 r. dla Ministerstwa Rozwoju Regionalnego
B	Strefy zewnętrzne Miejskich Obszarów Funkcjonalnych ośrodków wojewódzkich (stolic województw)	Jak wyżej
C	Rdzenie obszarów funkcjonalnych miast subregionalnych	55 miast na prawach powiatu, byłych stolic województw (z podziału sprzed 1999 r.) lub o liczbie mieszkańców powyżej 50 tys. mieszkańców
D	Strefy zewnętrzne obszarów funkcjonalnych miast subregionalnych	Według delimitacji ESPON 1.4.2 (<i>Study on urban function</i>); wykonanej w 2006 r. a opublikowanej po raz pierwszy w tzw. eksperckim projekcie KPZK (Śleszyński i Korcelli, 2008/2010)
E	Miasta - ośrodki wielofunkcyjne	<ol style="list-style-type: none"> 1) gminy administracyjnie miejskie powyżej 10 tys. mieszkańców (102 miasta); 2) gminy administracyjnie miejsko-wiejskie z miastem o liczbie ludności powyżej 20 tys. mieszkańców (20 gmin); 3) gminy miejsko-wiejskie o liczbie mieszkańców 15-20 tys. mieszkańców i udziale ludności miejskiej powyżej 50%; 4) gminy miejskie poniżej 10 tys. mieszkańców sąsiadujące z innymi wyróżnionymi w typie
F	Gminy z rozwiniętą funkcją transportową	<ol style="list-style-type: none"> 1) gminy, na których terenie znajdują się węzły na autostradach i drogach ekspresowych istniejących lub znajdujących się w budowie w ramach obecnej perspektywy finansowej (termin zakończenia do końca 2015 r.), pod warunkiem, że odcinek autostrady lub drogi ekspresowej przekracza 10 km (121 gmin); 2) gminy, w których funkcjonują porty lotnicze obsługujące połączenia rejsowe (tylko Babimost, pozostałe mieszczą się w MOF); 3) przejścia graniczne drogowe na granicy wschodniej obsługujące ruch ponadlokalny (Gronowo, Grzechotki, Bezledy, Kuźnica Białostocka, Bobrowniki, Kukuryki, Terespol, Dorohusk, Hrebenne, Korczowa, Medyka) oraz punkty przecięcia głównych dróg międzynarodowych na granicach w ramach układu Schengen (Słubice, Trzebiel, Zgorzelec, Jabłonka, Dukla, Szypliszki); 4) gminy na terenie których znajdują się terminale intermodalne (obecnie Brzeg Dolny, pozostałe są położone na terenie MOF, lub miast wielofunkcyjnych); 5) gminy miejskie poniżej 10 tys. mieszkańców sąsiadujące z innymi wyróżnionymi w typie

Kod Code	Nazwa Name	Szczegóły delimitacji Delimitation details
G	Gminy o innych rozwiniętych funkcjach pozarolniczych (turystyka oraz funkcje wielkopowierzchniowe, w tym przemysł wydobywczy)	1) funkcja turystyczna: 2 z 2 warunków: a) miejsca noclegowe na 100 mieszkańców >2; b) udzielone noclegi na 100 mieszkańców >150 oraz miasta: Augustów, Giżycko, Kołobrzeg, Mrągowo, Ostróda, Zakopane; 2) funkcja rekreacyjna (powyżej 100 domów zbudowanych lub zmodernizowanych w latach 2005-2013); 3) funkcja przemysłowa (duże powierzchniowo wydobyście kopalin): Szczerców, Puchaczów, Bogatynia, Rudna, Pilawa Górna; 4) gminy miejskie poniżej 10 tys. mieszkańców, sąsiadujące z innymi wyróżnionymi w typie.
H	Gminy z intensywnie rozwiniętą funkcją rolniczą	2 z 4 warunków: 1) udział użytków rolnych w dobrej kulturze >50% powierzchni gminy, 2) udział sadów >5% powierzchni gminy, 3) udział gospodarstw domowych z gospodarstwem rolnym otrzymujących co najmniej połowę dochodów z działalności rolniczej powyżej 50%, 4) przeciętna powierzchnia gospodarstwa rolnego powyżej 2-krotności średniej w Polsce (2 x 8 ha = 16 ha)
I	Gminy z umiarkowanie rozwiniętą funkcją rolniczą	1) Pozostałe gminy z funkcją rolniczą i niewchodzące do kategorii J
J	Gminy ekstensywnie zagospodarowane (funkcje leśne, ochrony przyrody)	1 z 3 warunków: 1) lesistość >50%; 2) obszary chronione ogółem >80%; 3) obszary ściśle chronione (rezerваты i parki narodowe) >20%

Opracowanie własne / Authors' own elaboration.

wykorzystana. Została ona wykonana na użytek Ministerstwa Rozwoju Regionalnego w 2012 r. (Śleszyński, 2013) w celu m.in. lepszego programowania rozwoju i zarządzania w związku ze Zintegrowanymi Inwestycjami Terytorialnymi. Tym samym proponowana w tym miejscu klasyfikacja uzyskuje walor przystawalności (kompatybilności) do już istniejących podziałów.

Jeśli chodzi o funkcje transportowe, to rozwój infrastruktury tego typu (szczególnie po roku 2004) spowodował, że ich rola na terenie kraju uległa silnemu różnicowaniu przestrzennemu, nie zawsze proporcjonalnemu do pozycji ośrodków w systemie osadniczym. Wcześniejsze badania pokrycia planistycznego wykazały zwłaszcza związek nowych inwestycji drogowych z presją na grunty. Dlatego przyjęto, że funkcja komunikacyjna jest najważniejszym uzupełnieniem funkcji administracyjno-osadniczej. Zdecydowano, że w przyjętej hierarchii kategorii jednostek będzie ona postawiona wyżej niż inne funkcje. Wynika to

także z faktu, że to funkcje transportowe najczęściej nakładają się na funkcje wcześniej wykształcone, a nie odwrotnie. Następują wtedy wtórne przekształcenia zagospodarowania przestrzennego (wraz z realizacją nowych inwestycji), zwłaszcza na obszarach peryferyjnych).

W przeciwieństwie do wcześniejszej klasyfikacji przyjęto, że funkcja transportowa ma charakter punktowy, a nie liniowy. O jej istnieniu nie decyduje sam fakt dokonywania przewozów osób lub towarów przez teren gminy, ale raczej elementy węzłowe (węzły drogowe, terminale, lotniska, przejścia graniczne), generujące koncentrację działalności gospodarczej. Na terenie miejskich obszarów funkcjonalnych efekt ten jest trudny do wydzielenia z ogółu procesów ekonomiczno-przestrzennych, dlatego do kategorii gmin związanych z funkcją transportową zaliczono tylko jednostki położone poza podstawową siecią osadniczą (typy A-E).

W kolejnym kroku wszystkie pozostałe gminy są klasyfikowane na podstawie pełnionych funkcji, głównie gospodarczych. Przy tym funkcje tego typu (a szerzej, funkcje społeczno-gospodarcze) są najpowszechniej stosowanym indykatorem, pozwalającym na rozróżnienie gmin o różnym charakterze gospodarowania i tym samym występującej aktywności ludzkiej, w postaci np. zatrudnienia. Zakłada się *a priori* (czyli dedukcyjnie), że klasyfikacja powinna uwzględniać koncentrację różnych rodzajów powszechnie przyjmowanych działalności, czyli funkcji pełnione przez gminy, tj. (a) rolnictwa, (b) wybranych usług, np. turystyki i rekreacji, przemysłu, (c) innych istotnych funkcji, decydujące o specyfice gmin (np. ochrony przyrody).

W ostatniej kolejności, w miarę potrzeby, następuje różnicowane wewnętrzne poszczególnych kategorii gmin na subkategorie. Do tego celu przyjmowane są głównie cechy wynikające ze specyfiki danej funkcji oraz cechy morfologiczne gmin. W przypadku funkcji administracyjnych jest to podział na trzy stopnie hierarchiczne (stolica kraju/województwa, ośrodek subregionalny będący stolicą dawnego województwa, a obecnie najczęściej miasto grodzkie, inne miasto). W przypadku innych kategorii brane są pod uwagę zróżnicowania wynikające z cech charakterystycznych rozwoju społeczno-gospodarczego. Na przykład duża część samorządów to gminy wiejskie z wiodącą funkcją rolniczą. Logiczne wydaje się zatem większe różnicowanie tego zbioru pod względem intensywności gospodarowania.

Ze względu na występowanie dużej liczby miast małych, pełniących najczęściej funkcje lokalnej obsługi, konieczne było ich oddzielenie od większych ośrodków. Uznano, że cezurą jest spełnianie następujących warunków: pełnienie funkcji administracyjnych (stolica powiatu) lub kryterium ludnościowe: 10 tys. mieszkańców w przypadku gmin miejskich oraz 15 tys. – dla miast w gminach miejsko-wiejskich. Pozostałym gminom funkcje przypisano na podstawie otoczenia, tj. przeważających funkcji gmin sąsiadujących.

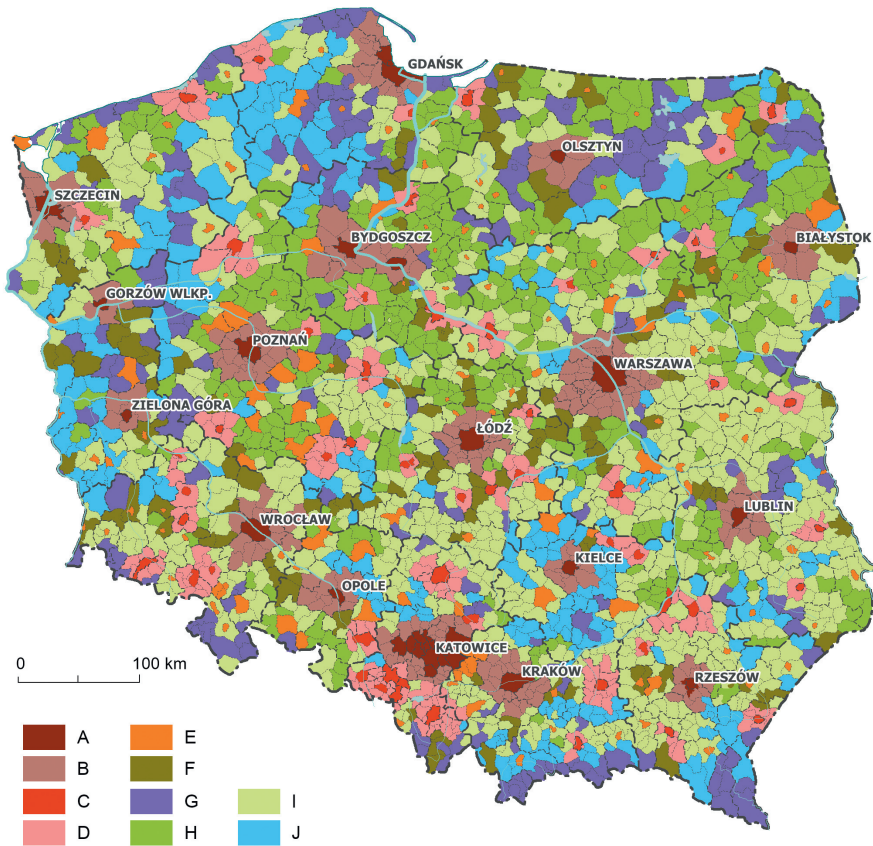
Proponowana klasyfikacja ma charakter kompleksowy; starano się w niej wykorzystać zwłaszcza te właściwości gmin, które dotyczą funkcji administracyjno-osadniczych oraz gospodarczych, a także powiązań funkcjonalnych i związanych ze stopniem intensywności użytkowania terenu. Z tego względu nadaje się do tych zastosowań i badań, które wymagają uwzględnienia specyfiki związanej z dużą heterogenicznością systemów społeczno-gospodarczych. Można zatem sądzić, że jest szczególnie przydatna do monitoringu zagospodarowania przestrzennego.

Wyniki klasyfikacji funkcjonalnej

Uzyskany obraz przestrzenny przeprowadzonej klasyfikacji przedstawiono na rycinie 2. W stosunku do klasyfikacji stosowanej wcześniej, charakteryzuje go większa spójność. Wyraźnie widoczne są zwarte obszary należące do tych samych kategorii funkcjonalnych. Dotyczy to przede wszystkim miejskich obszarów funkcjonalnych (MOF; rdzenie i otaczające je strefy zewnętrzne), obszarów rolniczych (zwłaszcza użytkowanych intensywnie), gmin zagospodarowanych ekstensywnie (funkcje ochrony przyrody), a także jednostek o innych funkcjach, które w większości są gminami turystycznymi. W rozproszeniu na terenie kraju znajdujemy w pierwszej kolejności małe miasta wielofunkcyjne oraz gminy o funkcjach transportowych. Te ostatnie układają się wprawdzie w korytarzach autostrad i dróg ekspresowych, ale z uwagi na rozmieszczenie węzłów oraz przecinanie się miejskich obszarów funkcjonalnych, nie stanowią na ogół terytoriów zwartych przestrzennie.

W układzie geograficznym gminy typów G (inne funkcje, w tym zwłaszcza turystyka) oraz J (ekstensywne zagospodarowanie, ochrona środowiska) skupione są na szeroko rozumianych peryferiach, w tym zwłaszcza w Polsce północnej, na pograniczu niemieckim, czeskim i słowackim oraz w województwie świętokrzyskim. W Polsce centralnej i wschodniej występują zwarte duże obszary koncentracji gmin rolniczych (typy H i I).

Najwięcej gmin zaliczono do obu typów rolniczych (łącznie ponad 1150, czyli blisko 47%; tabela 2). Kolejnych ponad 10% jednostek stanowią gminy zagospodarowane ekstensywnie, w których istotną rolę odgrywają funkcje ochrony środowiska. Spośród pozostałych typów liczny jest także zbiór gmin o funkcjach innych (w tym turystycznych). W układzie podstawowej miejskiej sieci osadniczej na strefy zewnętrzne miejskich obszarów funkcjonalnych przypada odpowiednio po blisko 11 i ponad 8% jednostek. Ze zrozumiałych względów mniej liczne są miasta wielofunkcyjne, gminy o funkcjach transportowych oraz oba rodzaje obszarów rdzeniowych. Liczebność jednostek w grupach jest generalnie skorelowana z ich udziałem w powierzchni kraju. Udział powierzchni jest zauważalnie większy w przypadku typów obejmujących gminy rolnicze, zagospodarowane ekstensywnie oraz o innych funkcjach (w tym turystyczne). Jednocześnie

Ryc. 2. Klasyfikacja funkcjonalna gmin Polski

The functional classification of Poland's gminas

A – rdzenie miejskich obszarów funkcjonalnych stolic województw; B – strefy zewnętrzne miejskich obszarów funkcjonalnych stolic województw; C – rdzenie miejskich obszarów funkcjonalnych miast subregionalnych; D – strefy zewnętrzne miejskich obszarów funkcjonalnych miast subregionalnych; E – miasta-środki wielofunkcyjne; F – gminy z rozwiniętą funkcją transportową; G – gminy o innych rozwiniętych funkcjach pozarolniczych (turystyka oraz funkcje wielkopowierzchniowe, w tym przemysł wydobywczy); H – gminy z intensywnie rozwiniętą funkcją rolniczą; I – gminy z umiarkowanie rozwiniętą funkcją rolniczą; J – gminy ekstensywnie zagospodarowane (funkcje leśne, ochrony przyrody). Szczegółowe kryteria klasyfikacji w tabeli 1. W tekście i w tabelach stosowane są skrócone nazwy.

A – functional urban areas of voivodship capitals; B – their external zones; C – functional urban areas of subregional centres; D – their external zones; E – multifunctional urban centres; F – gminas with developed transport functions; G – gminas with other developed non-agricultural functions (tourism and large-scale functions, including mining); H – gminas with intensively developed agricultural functions; I – gminas with moderately developed agricultural functions; J – extensively developed gminas (with forests or nature protection areas). Detailed criteria are as presented in Table 1. Abbreviated names are used in the text and tables.

Opracowanie własne / Authors' own elaboration

Tabela 2. Ogólna charakterystyka typów gmin (2013)
 A general characterization of the types of gminas (2013)

Typ <i>Type</i>	Typy funkcjonalne <i>Functional types</i>	Liczba jednostek <i>Number of entities</i>		Powierzchnia <i>Area</i>		Liczba ludności <i>Number of population</i>	
		ogółem <i>total</i>	%	tys. ha <i>'000 ha</i>	%	tys. <i>'000.</i>	%
A	Rdzenie miejskich obszarów funkcjonalnych stolic województw*	33	1,3	472	1,5	9 557	24,8
B	Strefy zewnętrzne miejskich obszarów funkcjonalnych stolic województw*	266	10,7	2 787	8,9	4 625	12,0
C	Rdzenie miejskich obszarów funkcjonalnych miast subregionalnych	55	2,2	339	1,1	4 446	11,6
D	Strefy zewnętrzne miejskich obszarów funkcjonalnych miast subregionalnych	201	8,1	2 138	6,8	2 409	6,3
E	Miasta – ośrodki wielofunkcyjne	147	5,9	1 039	3,3	3 938	10,2
F	Gminy z rozwiniętą funkcją transportową	138	5,6	2 006	6,4	1 448	3,8
G	Gminy o innych rozwiniętych funkcjach pozarolniczych	222	9,0	3 375	10,8	1 840	4,8
H	Gminy z intensywnie rozwiniętą funkcją rolniczą	411	16,6	5 559	17,8	2 665	6,9
I	Gminy z umiarkowanie rozwiniętą funkcją rolniczą	749	30,2	9 383	30,0	5 688	14,8
J	Gminy ekstensywnie zagospodarowane	257	10,4	4 159	13,3	1 878	4,9
	Polska ogółem	2 479	100,0	31 259	100,0	38 495	100,0

* według delimitacji P. Śleszyńskiego (2013). / after P. Śleszyński (2013) delimitation.

w przypadku miast i obszarów rdzeniowych miejskich obszarów funkcjonalnych występuje sytuacja odwrotna, co wynika z zazwyczaj mniejszej powierzchni gmin miejskich. Jeśli przyjmiemy, że intensywnie zagospodarowanie przestrzeni prezentują gminy zaliczane do podstawowej miejskiej sieci osadniczej (typy A-E) oraz jednostki o funkcjach transportowych (F), to ich udział w populacji gmin wynosi 33,5%, zaś w powierzchni kraju nieco ponad 27%.

Inna sytuacja ma miejsce w przypadku rozmieszczenia liczby mieszkańców i w poszczególnych typach jednostek. Mamy do czynienia z dużą koncentracją ludności w miejskich obszarach funkcjonalnych ośrodków wojewódzkich (typy A i B; blisko 25% ludności kraju w rdzeniach oraz kolejne 12% w strefach zewnętrznych) i obszarach funkcjonalnych miast subregionalnych (typ C i D; odpowiednio 11,5 i ponad 6,3%) oraz w wielofunkcyjnych gminach miejskich

(10%). Z gmin określonych wyżej jako intensywnie zagospodarowane, wyraźnie mniejsza koncentracja ludności ma miejsce tylko w jednostkach o funkcjach transportowych. Łącznie na terenie gmin zaliczonych do typów A-F mieszka blisko 25 mln osób, czyli ponad 2/3 ludności Polski. Spośród pozostałych typów największe zaludnienie ogólne charakteryzuje mniej zainwestowane gminy rolnicze (5,7 mln osób). Spośród wszystkich typów stosunkowo najmniej mieszkańców (każdorazowo w granicach 4-5%) mieszka w gminach o funkcjach transportowych, innych (w tym turystycznych) oraz zagospodarowanych ekstensywnie (z funkcjami ochrony przyrody).

W tabeli 3 przedstawiono wybrane charakterystyki, które były wykorzystane do wydzielenia poszczególnych typów funkcjonalnych. Zestawiono je według tychże typów, co pozwala na dodatkową weryfikację trafności dokonanej procedury. Z punktu widzenia typów o funkcjach rolniczych warto podkreślić, że łącznie skupiają one ponad 56% areалу polskich użytków rolnych. Poza tymi typami relatywnie dużo użytków rolnych skoncentrowane jest w gminach zagospodarowanych ekstensywnie, w gminach o innych funkcjach (w tym turystycznych), a także w strefach zewnętrznych miejskich obszarów funkcjonalnych. Oba ostatnie typy właśnie z tego powodu należą do najbardziej konfliktowych w sensie zagospodarowania przestrzennego (presja urbanizacyjna na tereny rolne).

Gminy typu J (ekstensywnie zagospodarowane z funkcjami ochrony środowiska) wydzielone zostały na podstawie powierzchni obszarów chronionych oraz lesistości. Koncentrują one jednak tylko po 27% powierzchni chronionej i ściśle chronionej oraz 21% powierzchni leśnej kraju. Jednocześnie we wszystkich wymienionych charakterystykach występuje silne skupienie w gminach typu G (inne z funkcjami turystycznymi). Koncentruje się tam aż 38% obszarów ściśle chronionych. Jest to równocześnie przejawem silnej presji urbanizacyjno-turystycznej na tereny najcenniejsze przyrodniczo. Charakterystyczna jest również koncentracja obszarów chronionych w strefach zewnętrznych miejskich obszarów funkcjonalnych oraz na niektórych terenach rolniczych.

W przypadku typu G (inne funkcje, w tym przede wszystkim turystyka), jedną z podstaw wydzielenia była liczba udzielonych noclegów. W tej kategorii jednostek udzielanych jest aż 41% wszystkich noclegów, co potwierdza trafność zastosowanej metodologii. Innymi typami, w których koncentruje się turystyka pobytowa, są rdzenie MOF ośrodków wojewódzkich (typ A i B; blisko 29% noclegów, w pierwszej kolejności noclegi udzielone w Krakowie i Warszawie). Analogicznej koncentracji nie obserwujemy już w typie C, ani w strefach zewnętrznych (typ D).

Tabela 3. Wybrane charakterystyki wykorzystywane w klasyfikacji, według kategorii (typów) funkcjonalnych gmin (2013)
 Selected characteristic used in the classification by functional categories (types) of gminas (2013)

Typ <i>Type</i>	Typy funkcjonalne <i>Functional types</i>	Powierzchnia <i>Area</i>								Udzielone noclegi ^b <i>Accommodation provided</i>	
		użytków rolnych <i>agriculture land area^a</i>		obszarów chronionych <i>protected area</i>		obszarów ochrony ścisłej <i>strict reservation area</i>		lasy <i>forests</i>		mln <i>mill.</i>	%
		tys.ha <i>'000 ha</i>	%	tys.ha <i>'000 ha</i>	%	tys.ha <i>'000 ha</i>	%	tys.ha <i>'000 ha</i>	%		
A	Rdzenie MOF stolic województw	262	1,7	58	0,6	3,0	0,6	83	0,9	17,5	28,8
B	Strefy zewnętrzne MOF stolic województw	1 228	7,9	897	8,8	52,6	10,9	834	8,9	3,2	5,3
C	Rdzenie MOF miast subregionalnych	154	1,0	42	0,4	2,1	0,4	58	0,6	3,3	5,5
D	Strefy zewnętrzne MOF miast subregionalnych	969	6,3	692	6,8	22,1	4,6	627	6,7	4,7	7,7
E	Miasta – ośrodki wielofunkcyjne	604	3,9	196	1,9	6,4	1,3	236	2,5	3,4	5,6
F	Gminy z rozwiniętą funkcją transportową	999	6,4	595	5,9	12,1	2,5	590	6,3	1,3	2,1
G	Gminy o innych rozwiniętych funkcjach pozarolniczych	1 178	7,6	1 880	18,5	182,5	38,0	1 463	15,7	25,1	41,2
H	Gminy z intensywnie rozwiniętą funkcją rolniczą	3 923	25,3	942	9,3	24,6	5,1	939	10,1	0,5	0,8
I	Gminy z umiarkowanie rozwiniętą funkcją rolniczą	4 789	30,9	2 086	20,5	46,5	9,7	2 500	26,8	1,3	2,1
J	Gminy ekstensywnie zagospodarowane	1 392	9,0	2 778	27,3	128,6	26,8	1 999	21,4	0,6	1,1
	Polska ogółem	15 498	100,0	10 165	100,0	480,4	100,0	9 329	100,0	60,9	100,0

^a 2010; ^b 2011-2013.

Opracowanie na podstawie danych GUS / Based on Central Statistical Office of Poland data.

Zakończenie

Charakterystyka wydzielonych typów funkcjonalnych potwierdza trafność przyjętej procedury, wskazując jednocześnie wstępnie na potencjalne pola konfliktów przestrzennych – w jednostkach zaliczonych do silniej zagospodarowanych, w których równocześnie koncentrują się atrybuty obszarów wiejskich i wymagających ochrony. Świadczą o tym m.in. takie problemy, jak:

- duży udział użytków rolnych oraz obszarów chronionych w strefach zewnętrznych miejskich obszarów funkcjonalnych ośrodków wojewódzkich,
- duży udział obszarów chronionych w gminach o innych funkcjach (w tym turystycznych).

Równocześnie na uwagę zasługuje relatywny brak tego rodzaju pól konfliktowych w przypadku gmin transportowych.

Przedstawiona klasyfikacja funkcjonalna gmin stanowić może dogodny punkt odniesienia nie tylko w monitoringu przestrzennym, ale także innych zastosowaniach związanych z analizą procesów społeczno-ekonomicznych. Jej szczególne zastosowanie wiąże się z oceną tych zjawisk i procesów, których charakterystyczną cechą jest zróżnicowanie pod względem pełnionych funkcji. Na podstawie przedstawionej klasyfikacji możliwe jest badanie w typach gmin kierunku i natężenia procesów demograficznych, społecznych, ekonomicznych, itd. Może to umożliwić wychwycenie prawidłowości, niemożliwych lub trudnych do zaobserwowania według klasycznych podziałów administracyjnych, jak też pozwolić na konstrukcję bardziej ogólnych modeli analitycznych.

Zaproponowana nowa klasyfikacja funkcjonalna gmin daje także możliwość wychwycenia niektórych prawidłowości przestrzennych, niewidocznych we wcześniejszych ujęciach. Dotyczy to zwłaszcza przestrzeni uznawanej tradycyjnie za „rolniczą” (wiele cytowanych wyżej propozycji typologii za cel stawiało sobie podział przestrzeni wiejskiej). Przyjęta hierarchiczna metoda klasyfikacji pokazała, że w wielu regionach zachodnich i północnych części Polski funkcja rolnicza przestała być funkcją dominującą, pomimo że nowoczesne i towarowe rolnictwo odgrywa tam istotną rolę gospodarczą. Zwarte obszary z intensywnie rozwiniętą funkcją rolniczą występują tylko w niektórych częściach Wielkopolski, podczas gdy wyraźnie ukształtowały się np. w zachodniej części Podlasia (rejon Wysokiego Mazowieckiego, Zambrowa i Łomży) oraz w województwie kujawsko-pomorskim. Na uwagę zasługuje także istnienie zwartych kompleksów jednostek o podobnych funkcjach przecinających granice administracyjne (obecnych województw), a nawet kulturowo-historyczne (dawnych zaborów).

Badanie potwierdziło jednocześnie mozaikowy charakter polskiej przestrzeni (w zakresie funkcji, jak też pośrednio poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego). Mozaikowość występuje także we wschodniej części Polski (zwłaszcza w województwie podlaskim, ale także podkarpackim). Uzyskany rozkład jest tym

samym solidnym argumentem za koniecznością terytorializowania polityki rozwojowej szczebla centralnego i samorządowego.

Piśmiennictwo / References

- Bański J., 2009, *Typy obszarów funkcjonalnych w Polsce*, opracowanie dla Ministerstwa Rozwoju Regionalnego, IGiPZ PAN, Warszawa, maszynopis.
- Bański J., 2012, *Delimitacja wiejskich obszarów funkcjonalnych*, opracowanie dla Ministerstwa Rozwoju Regionalnego, IGiPZ PAN, Warszawa, maszynopis.
- Bański J., 2014, *Współczesne typologie obszarów wiejskich w Polsce – przegląd podejść metodologicznych*, *Przegląd Geograficzny*, 86, 4, s. 441-470.
- Bański J., Czapiewski K., Mazur M., Śleszyński P., 2013, *Wiejskie obszary funkcjonalne – szczegółowe warunki określania obszarów i ich granic*, opracowanie dla Ministerstwa Rolnictwa i Rozwoju Wsi, IGiPZ PAN, Warszawa, maszynopis.
- Bański J., Mazur M., 2016, *Classification of rural areas in Poland as an instrument of territorial policy*, *Land Use Policy*, 54, s. 1-17.
- Bański J., Stola W., 2002, *Przemiany struktury przestrzennej i funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce*, *Studia Obszarów Wiejskich*, 3.
- Buciak R., Pieniążek M., 2012, *Spatial classification of rural areas in Poland*, *Geographia Polonica*, 85, 1, s. 57-66.
- Czapiewski K., Janc K., 2013, *Edukacja jako czynnik rozwoju Mazowsza*, *Trendy Rozwojowe Mazowsza*, 11, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa.
- Czyż T., 2011, *Conceptions of an urban agglomeration and a metropolitan area in Poland*, *Geographia Polonica*, 84, 2, s. 5-17.
- Depraz S., 2008, *Czy powstanie międzynarodowa definicja obszaru wiejskiego w Europie?*, *Wieś i Rolnictwo*, 139, 2, s. 26-42.
- Dziewoński K., 1962, *Zagadnienia typologii morfologicznej miast w Polsce*, *Czasopismo Geograficzne*, 33, 1, s. 441-457.
- Dziewoński K., 1967, *Teoria regionu ekonomicznego*, *Przegląd Geograficzny*, 39, 1, s. 33-50.
- Dziewoński K., 1990, *Koncepcje i metody badawcze z dziedziny osadnictwa*, *Prace Geograficzne*, IGiPZ PAN, 45, Wrocław.
- Falkowski J., 1993, *Przekształcenia funkcjonalno-strukturalne i przestrzenne obszarów wiejskich Polski; ujęcie diagnostyczno-modelowe*, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń.
- Falkowski J., 2014, *Wielofunkcyjność i próba wyróżnienia funkcjonalno-gospodarczych typów krajobrazu wiejskiego Polski*, [w:] M. Wójcik (red.), *Regionalny wymiar przemian polskiej wsi – aspekty społeczne i środowiskowe*, *Studia Obszarów Wiejskich*, 35, s. 9-27.
- Gwiaździnska-Goraj M., Goraj S., 2011, *Przekształcenia funkcjonalne obszarów wiejskich województwa warmińsko-mazurskiego*, *Rozprawy Naukowe Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego Uniwersytetu Wrocławskiego*, 20, Wrocław.
- Gwiaździnska-Goraj M., Goraj S., Jezierska-Thöle A., 2015, *Zmiany struktury funkcjonalnej gmin wiejskich w północnej części Polski (analiza porównawcza lat 1988 i 2012)*, *Studia Obszarów Wiejskich*, 37, s. 157-168.
- Heffner K., Rosner A., 2005, *Zróżnicowanie przestrzenne rozwoju gospodarczego na obszarach wiejskich w Polsce*, [w:] K. Zawalińska (red.), *Rozwój obszarów wiejskich. Doświadczenia krajów europejskich, seria „Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa”*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa, s. 229-241.

- Heffner K., Rosner A., Stanny M., 2007, *Poziom rozwoju społeczno-gospodarczego gmin wiejskich a dynamika przemian*, [w:] A. Rosner (red.), *Zróżnicowanie poziomu społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowanie dynamiki przemian*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa, s. 203-222.
- Jackowski A., 1981, *Typologia funkcjonalna miejscowości turystycznych (na przykładzie województwa nowosądeckiego)*, Rozprawy Habilitacyjne, 53, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
- Jerczyński M., 1977, *Funkcje i typy funkcjonalne polskich miast. Zagadnienia dominacji funkcjonalnej*, Statystyka Polski, 85, s. 20-73.
- Jezierska-Thöle A., 2006, *Przekształcenia funkcjonalno-przestrzenne obszarów wiejskich Pomorza Nadwiślańskiego w latach 1988-2002*, Wydawnictwo UMK, Toruń.
- Komornicki T., Śleszyński P., 2008, *Struktura funkcjonalna gmin a postępy w pracach planistycznych (2004-2006)*, Studia Regionalne i Lokalne, 33, 3, s. 53-75.
- Komornicki T., Śleszyński P., 2009, *Typologia obszarów wiejskich pod względem powiązań funkcjonalnych i relacji miasto-wieś*, [w:] J. Bański (red.), *Analiza zróżnicowania i perspektyw rozwoju obszarów wiejskich w Polsce do 2015 roku*, Studia Obszarów Wiejskich, 16, s. 9-37.
- Komornicki T., Wiśniewski R., Stępnia M., Siłka P., Rosik P., 2013, *Rynek pracy województwa mazowieckiego – analiza przestrzenna*, Trendy Rozwojowe Mazowsza, 12, Mazowieckie Biuro Rozwoju Regionalnego, Warszawa.
- Korcelli P., 1976, *Aglomeracje miejskie w systemach osadniczych. Wybrane hipotezy i perspektywy badawcze*, Przegląd Geograficzny, 48, 4, s. 589-599.
- Korcelli P., 2007, *Podstawowe węzły układu osadniczego Polski na tle europejskiego systemu osadniczego (aglomeracje – metropolie)*, Biuletyn KPZK PAN, 233, Warszawa, s. 87-113.
- Korcelli P., Kozubek E., 2010, *Regiony miejsko-wiejskie w krajach europejskich – ujęcia typologiczne*, [w:] S. Ciok, P. Migoń (red.), *Przekształcenia struktur regionalnych. Aspekty społeczne, ekonomiczne i przyrodnicze*, Instytut Geografii i Rozwoju Regionalnego UW, Wrocław, s. 109-115.
- Korcelli P., Śleszyński P., 2008, *Mapa nr 7. Delimitacja Funkcjonalnych Obszarów Miejskich (2006)*, [w:] P. Korcelli (koordynacja), *Ekspertycki projekt koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju do roku 2033*, IGiPZ PAN, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa, mapa, s. 23;
http://geoforum.pl/upload/files/file/0_KPZK_z_mapami16012009_0901221036.pdf (19.06.2016).
- Kosiński L., 1958, *Zagadnienia struktury funkcjonalnej miast polskich*, Przegląd Geograficzny, 30, 4, s. 59-96.
- Mazur M., Bański J., Czapiewski K., Śleszyński P., 2015, *Wiejskie obszary funkcjonalne – próba metodyczna wyznaczenia ich obszarów i granic*, Studia Obszarów Wiejskich, 37, s. 7-36.
- Owsiński J.W., Śleszyński P., 2016, *Modelling of the social, economic and spatial transformations in the Province of Masovia*, Geographia Polonica, 89, 2, s. 251-257.
- Rakowska J., 2013, *Klasyfikacje obszarów: kryteria, definicje, metody delimitacji: studium metodyczno-statystyczne*, Wydawnictwo „Wieś Jutra”, Warszawa.
- Rakowska J., 2014, *Codziennie dojazdy do pracy jako ekonomiczne kryterium rządowych klasyfikacji i delimitacji obszarów (na przykładzie USA i Kanady)*, Studia Regionalne i Lokalne, 3 (57), s. 46-59.
- Rosner A. (red.), 1999, *Typologia wiejskich obszarów problemowych*, seria „Problemy Rozwoju Wsi i Rolnictwa”, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa.

- Rosner A. (red.), 2007, *Zróżnicowania poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich a zróżnicowania dynamiki przemian*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa.
- Rykiel Z., 1978, *Miejsce aglomeracji wielkomiejskich w przestrzeni społeczno-gospodarczej Polski*, Prace Geograficzne, IGiPZ PAN, 128, Wrocław.
- Siemiński J., 1979, *Typologia gmin i typologiczny opis wybranych przykładów (typologia funkcjonalna gmin)*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa.
- Stanny M., 2013, *Przestrzenne zróżnicowanie rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa.
- Stola W., 1979, *Próba klasyfikacji funkcjonalnej obszarów wiejskich w Polsce*, Biuletyn KPZK PAN, 101, s. 52-79.
- Stola W., 1987, *Klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski. Próba metodyczna*, Prace Habilitacyjne, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Stola W., 1993, *Struktura przestrzenna i klasyfikacja funkcjonalna obszarów wiejskich Polski*, Dokumentacja Geograficzna, 3, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Stola W., 1995, *Funkcje obszarów wiejskich*, mapa w skali 1:1 500 000, plansza 67.2. [w:] *Atlas Rzeczypospolitej Polskiej*, Główny Geodeta Kraju, IGiPZ PAN, PPWK S.A., Warszawa.
- Swianiewicz P., 1989, *Społeczno-ekonomiczna typologia miast i gmin w Polsce*, Rozwój Regionalny, Rozwój Lokalny, Samorząd Terytorialny, 19, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW, Instytut Gospodarki Przestrzennej, Warszawa.
- Śleszyński P., 2008, *Funkcje gospodarcze gmin (2008), Mapa nr 8* [w:] P. Korcelli (koordynacja), *Ekspertyza projektu koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju do roku 2033*, IGiPZ PAN, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa, s. 34; http://geoforum.pl/upload/files/file/0_KPZK_z_mapami16012009_0901221036.pdf (19.06.2016).
- Śleszyński P., 2012, *Klasyfikacja gmin województwa mazowieckiego*, Przegląd Geograficzny, 86, 4, s. 559-576.
- Śleszyński P., 2013, *Delimitacja Miejskich Obszarów Funkcjonalnych stolic województw*, Przegląd Geograficzny, 85, 2, s. 173-197.
- Śleszyński P., 2014a, *Przemiany społeczno-demograficzne województwa mazowieckiego w latach 1990-2030*, Trendy Rozwojowe Mazowsza, 15, Mazowieckie Biuro Planowania Regionalnego, Warszawa; <http://www.trendyrozwojowemazowsza.pl/nr-152014-przemiany-spoleczno-demograficzne-wojewodztwa-mazowieckiego-w-latach-1990-2030> (19.06.2016).
- Śleszyński P., 2014b, *Delimitation and typology of functional urban regions in Poland based on commuting*, 2006, *Geographia Polonica*, 87, 2, s. 317-320.
- Śleszyński P., 2015, *Problemy delimitacji miejskich obszarów funkcjonalnych w Polsce*, Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna, 29, s. 37-53.
- Śleszyński P., Komornicki T., Januszewska-Stępnik M., Górczyńska M., 2007, *Raport o stanie i uwarunkowaniach prac planistycznych w gminach na koniec 2006 roku*, opracowanie wykonane w IGiPZ PAN dla Departamentu Ładu Przestrzennego i Architektury na zlecenie Ministerstwa Budownictwa, Warszawa, maszynopis.
- Śleszyński P., Komornicki T., Deręgowska A., Zielińska B., 2015, *Analiza stanu i uwarunkowań prac planistycznych w gminach w 2013 roku*, IGiPZ PAN na zlecenie Ministerstwa Infrastruktury i Rozwoju, Warszawa, maszynopis.
- Zawalińska K., 2009, *Instrumenty i efekty wsparcia Unii Europejskiej dla regionalnego rozwoju obszarów wiejskich w Polsce*, Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, Warszawa.

PRZEMYSŁAW ŚLESZYŃSKI, TOMASZ KOMORNICKI

FUNCTIONAL CLASSIFICATION OF POLAND'S COMMUNES (GMINAS)
FOR THE NEEDS OF THE MONITORING OF SPATIAL PLANNING

This article presents a classification of Poland's administrative areas at the local level: communes (gminas) drawn up in 2013 to monitor spatial planning. This uses the deductive-inductive method, previously developed conceptually and methodological for Mazowieckie voivodship (province-region) (Śleszyński, 2012), as well as (in the identification of detailed criteria), the so-called functional typology for the monitoring of spatial planning (Śleszyński *et al.*, 2007, Komornicki and Śleszyński, 2008). The division of Poland's communes was based on a classification procedure with four consecutive components (Fig. 1), i.e.:

- 1) Selection and the establishment of a hierarchy of categories. A deductive hierarchy of factors allowing gminas to be differentiated and assigned to categories is applied, the *a priori* assumption being categories established at the beginning of the classification procedure are of greater rank and significance than remaining ones. Importance in this case thus relates to a determining factor where spatial organisation is concerned.
- 2) Selection of criteria typical for the given category. Every category is described on the basis of criteria corresponding to its specific features, e.g. as administrative, economic, etc.;
- 3) The assigning of gminas on the basis of detailed criteria. Gminas are included in the different categories on the basis of their meeting defined criteria. Moreover, at this stage, exclusion from more distant stages in the classification of gminas already assigned to a category takes place on the highest hierarchical level achievable.
- 4) Inductive internal differentiation Takes place, with categories of gmina as necessary divided into sub-categories on the basis of hallmark features associated with their individual specificity. This process of assignment to given subcategories entails a search for resemblances arising out of indicators that describe the developmental and morphological features of gminas. This part of the analysis is in the nature of a typical separate classification, entailing the possible division of categories into sub-categories by reference to specific features and criteria.

The result was the identification of 10 categories (types) of gmina, i.e. A – functional urban areas of voivodship capitals and B – their external zones; C – functional urban areas of subregional centres and D – their external zones; E – multifunctional urban centres; F – gminas with developed transport functions; G – gminas with other developed non-agricultural functions (tourism and large-scale functions, including mining); H – gminas with intensively developed agricultural functions; I – gminas of moderately developed agricultural functions; J – extensively developed gminas (with forests and nature protection areas).

The specific use of the classification is associated with an evaluation of those phenomena and processes whose characteristic feature is diversity in terms of function. On the basis of this classification it is possible to study types of development direction in gminas, as well as intensities of demographic, social, economic and other processes ongoing in them. This may allow for the identification of regularities impossible or difficult to observe by reference to the traditional administrative divisions.

